

**ЕТНОСПЕЦИФІЧНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТОСФЕРИ ОСВІТИ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ
(на матеріалі українських народних прислів'їв та приказок)**

І. М. Серебрянська, канд. філол. наук, доцент
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 4007, Україна
E-mail: serebryanska@ukr.net

Стаття присвячена питанню мовної репрезентації освітніх уявлень та традицій українського народу в текстах прислів'їв та приказок. З'ясовано давні тлумачення слів наука та освіта. Представлено розроблену автором тематичну класифікацію народних паремій, структурними елементами яких виступають слова на позначення освітніх явищ, процесів, дій. Підготовлено статистичні дані про функціонування різних тематичних груп українських народних прислів'їв та приказок про освіту.

Дослідження доводить, що для українського народу здавна був притаманний потяг до знань, чітке усвідомлення необхідності навчання, сприйняття освіти як головного чинника розвитку конкретної особистості й суспільства в цілому. У дібраних текстах наголошується на важливості родинного виховання, самостійного навчання, практичної складової навчання, що сьогодні набувають надзвичайної актуальності та сповідаються як європейські принципи. Виявлені в результаті лінгвістичного аналізу паремійних текстів принципи навчання генетично закладені в українській етнічній свідомості й потребують актуалізації та подальшого розвитку.

Ключові слова: *концепт, слово, освіта, наука, мовна свідомість, прислів'я та приказки.*

Мовна свідомість є особливим механізмом, що забезпечує злиття, інтеграцію знання мови зі знаннями про світ [1]. Світогляд українського народу має глибокі зв'язки з концептосферою освіти, яку можна схарактеризувати як етнокультурну. «Етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реальності, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів – етнокультурних концептів, або знаків етнокультури... У переважній своїй більшості ці концепти стали константами української національної культури, що завжди живиться з невичерпних народних джерел» [2, с. 3–4]. Проблема вербалізації концептосфери освіти є надзвичайно **актуальною**, зважаючи на процеси реформації, що наразі активно відбуваються в різних освітніх ланках (вищій, середній та загальноосвітній школах), та на суспільно-політичні процеси; проте в українській мові вона не є дослідженою. Першими кроками в цьому напрямку є наукові розвідки, здійснені автором цієї статті (див. [3; 4; 5]), яка є логічним продовженням попередніх досліджень. Наша **мета** – визначити освітні традиції українського народу як складову його світогляду на підставі лінгвістичного аналізу текстів українських прислів'їв та приказок. **Об'єкт** дослідження – мовна свідомість українського народу; **предмет** дослідження – мовні засоби експлікації концептосфери освіти.

Матеріалом для аналізу було обрано збірку *Володимира Плав'юка*, що складається з двох частин: «Приповідки або українсько-народна філософія» [6] та «Українські приповідки» [7]. Книга є надзвичайно змістовною, вона вміщує прислів'я та приказки про різноманітні важливі явища й події в житті українського етносу (недаремно сам автор її назвав українською народною філософією). До кожного народного вислову подано коротке пояснення, що полегшує його розуміння. Збірка привертає до себе увагу також своєю зручною структурою: народні вислови в ній згруповані за ключовими словами різної тематики.

© Серебрянська І. М., 2017

У давній українській мовній свідомості поняття «освіта», «знання», «навчання», «виховання» сприймалися в нерозривній єдності й позначалися словом *наука*, яке можна вважати повноцінним синонімом до сучасного слова *освіта*. Останнє ж набуло поширення дещо пізніше. Відповідно слова *знання*, *знати*, *наука*, *учитися*, *учити*, *учений*, *учитель*, *школа*, *грамота* здавна ставали структурними елементами народних висловів різної тематики, які переконують у тому, що освітня складова завжди була важливою для нашого народу в усіх сферах його життя.

Серед цілої низки знаків української етнокультури, представлених у словнику-довіднику В. Жайворонка, не знаходимо слова *освіта*, проте чітко виокремлюємо номінацію *наука*, семантика якої має глибинні етнокультурні нашарування. Автор подає кілька значень, серед яких знаходимо й значення «освіта», «навчання» [2, с. 386]: «1) система знань про закономірності розвитку природи, людини й суспільства; 2) окрема галузь знань; 3) освіта, навик, знання, набуті окремою людиною; 4) навчання; 5) порада, урок, напучення; виховання». Своєю думку автор підтверджує народними прислів'ями та приказками: *Більше науки – спритніші руки; Без науки нічого не прийде в руки; Чим більші науки, тим довші руки; Науки за плечима не носити...* [2, с. 386].

Описуючи поняття «наука», дослідники недаремно звертаються до перлин народної мудрості – прислів'їв та приказок, адже саме в них великою мірою проявляється традиційний підхід нашого народу до освіти. *За словами В. Плав'юка*, «Приповідки, або пословиці, та приказки, називають тоже «мудрими дітьми минулих віків», а тоже й «мудрословом» – «народною філософією...» [6, с. 10].

У «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» також зафіксовано слово *наука* (*наоука*, *наоучънѣ*) у значенні «вказівка, настанов» [8, с. 27], проте немає згадки про освіту. У «Словарі українського язика» Б. Грінченка закріплено такі значення слова *наука*: «ученіє» (*І в школу хлопця одвела до п'яного дяка в науку*. Шевч.); «урокъ, поученіє, наставленіє» (*Оце тобі наука, не ходи в ліс без дрюка*. Ном.) [9, с. 530]. «Етимологічний словник української мови» пов'язує слово *наука* з «навчити», «учити» [10, с. 50]. В «Українській загальній енциклопедії» за редакцією І. Раковського під поняттям «наука» розуміють: «1) загалом знання всього того, що можна пізнати; 2) визначення чогось як ремесла (пр. техніки, малярства або музики); 3) цілісність відомостей, що складаються на загальні висновки, незалежні від індивідуальних інтересів або смаку, які можна перевірити точно означеними методами (наука літератури, граматики); 4) точні науки» [11, с. 812]. С. Караванський у «Практичному словнику синонімів української мови» до слова *наука* подає такі синоніми: *навчання*, *лекція*, *пам'ятка*, *освіта*, *знання*, *досвід*, *напоумлення*, *повчання* [12, с. 230].

Отже, вивчаючи тексти українських паремій, варто проаналізувати низку лексичних одиниць, які є репрезентантами концептосфери освіти: *наука*, *знання*, *учений*, *учитися*, *учити*, *учитель*, *школа*; простежити їх смислове й оцінне навантаження, що дозволить зробити висновки про етнічну специфіку аналізованої концептосфери.

За тематичними групами прислів'їв та приказок і кількістю одиниць, представлених у кожній із них, можна судити про роль того чи іншого явища в українському суспільстві в давні часи. Зокрема укладач аналізованого збірника виділяє кілька категорій прислів'їв та приказок, які, на нашу думку, тематично пов'язані з концептом «освіта»: «Вчений», «Учений», «Вчити», «Навчити», «Учитися», «Учитель», «Наука», «Знання», «Знати», «Школа», «Грамота». У результаті вивчення семантичного складу дібраних прислів'їв та приказок, структурними елементами яких виступають слова на позначення освітніх явищ, процесів та дій, нам вдалося розподілити їх за вісьмома групами, об'єднаними темою «освіта»:

1. **Знання, знати.** Представлені тут прислів'я та приказки мають найширший порівняно з іншими групами значеннєвий діапазон. Серед них виділяємо такі:

– які характеризують людину, її вдачу; наприклад, про практичну особу говорять: *Знає, з котрої бочки починати* [6, с. 143]; про практичного злодія, якого важко зловити: *Знає старий горобець усі шпари у клуні* [6, с. 143]; про лицемірну людину: *Хто б його не знав, то б за святого взяв* [6, 143]; про свавільну людину: *Знав добре Біг, що не дав свині ріг* [6, с. 143]; про людину, яка звикла все мати за рахунок інших: *Щоб знаття, що в кума пиття, то б і діти забрав* [7, с. 131]; про людину, яка знає, де небезпека, тому є обережною: *Знає, де козам роги направляють* [6, с. 143]; *Знає, де раки зимують* [6, с. 143]; про людину безхарактерну, яка нашкодила й не робить з того ніяких висновків: *Знає кобила, що віз поломила* [6, с. 143]; про нерозумну людину: *Не знає ані бе, ані ме, ані кукуріку* [6, с. 143]; про людину, яка провинилася: *Знає кіт чие сало, хоч його не стало* [6, с. 143]; про ледаря: *Дай Боже усе знати, та не все робити* [6, с. 142]; про передбачливу людину: *Якби знав де впаду, то й соломки б підстелив (Якби знав, коли матиму неприємності, то остерігався б їх)* [7, с. 131].

Щодо мовної реалізації окресленої проблематики, народ часто вдається до персоніфікації, використовуючи цілу низку назв тваринного світу (переважно свійських тварин або птахів – *кінь, кобила, кіт, свиня, горобець*), які здавна уособлюють певні риси характеру українця;

– життєві поради, повчання, висновки: *Не все треба людям знати, треба і собі щось сховати (Не кажи людям усього, що знаєш. Держи свої тайни для себе)* [6, с. 143]; *Не знаєш то мовчи, а знаєш не кричи (Будь обережним. Мовчанка не шкодить)* [6, с. 143]; *Як будеш усе знати, то посивієш* [6, с. 144]; *Як будеш усе знати, то скоро постарієшся* [6, с. 144]; *Знаєш – кажи, а не знаєш – мовчи* [7, с. 131]; *Не знати чогось не є сором* [7, с. 131]; *Хто хоче багато знати, тому треба мандрувати* [7, с. 131]; *Хто не знає, нехай людей запитає* [6, с. 144]; *Чоловік довідається аж тоді, як мало він знає, як дитина його запитає* [6, с. 218]; *Будеш знати по чому локоть кваші (Знаєш клопоту та біди)* [6, с. 142];

– людські стосунки: *Ніхто не знає, чого другий бажає* [7, с. 131]; *Не знав ти мене в біді, то не знай і в гаразді* [6, с. 143];

– людська доля: *Ніхто не знає, де його смерть чекає* [6, с. 143]; *Хто знає, чи є завтра (Ніхто не знає, чи завтра буде жити)* [6, с. 143]; *Хто це знає, хто кого поховає? (Старе подружжя цікавиться, котре з них скоріш умре)* [6, с. 144];

– народні прикмети: *Кіт не годен знати, хто за гость до хати (Вороження, що як кіт мисться лапкою, то гість прийде до хати)* [6, с. 143];

– життєві проблеми: *Кожен знає, що його долягає (Кожен знає свої клопоти)* [6, с. 143];

– гумор, самокритика: *Сам не знаю, що мені є, чи хочу їсти, чи так ся здає* [6, с. 143];

– дитяча безпосередність: *Що вчують вдома діти, те знають і сусіди (Діти не годні вдержати домашньої тайни)* [6, с. 144];

– покірність народу: *Якби кінь свою силу знав, тоді ніхто на нього не сідав (Кінь кориться тому, що не знає своєї сили. Якби нарід знав, яка в нього сила, то не дав би себе ошукувати, та знуцатися над собою)* [6, с. 144];

– погрози ворогам: *Знай, ляше, по Случ наше (Не зазіхай на чуже)* [7, с. 131];

– праця, рід занять: *Хто що знає, тим і хліб заробляє (Хто знає яке ремесло, тим і заробляє собі на прожиття)* [7, с. 131]; *Щоб лиха не знати, треба рано вставати (Якщо не хочеш бідувати, то треба працювати)* [7, с. 131];

– відкритість інформації в суспільстві: *Знає дід і баба і ціла громада (Річ знана кожному. Це ніяка тайна)* [6, с. 143]; *Знаємо і без попа, що в неділю свято (Це зовсім не є тайною для нас)* [6, с. 143].

2. **Наука.** Семантика прислів'їв та приказок цієї групи пов'язана з різними сферами життя українця, оскільки здавна розуміли, що без освіти неможливо ні влаштувати власного життя, ні побудувати успішне суспільство. Переконливим свідченням тому є паремії про первинність освіти у відношенні до розуму: *Аби наука,*

а розум буде (*Як буде учитися, то й розуму набереться*) [6, с. 217]; *Наука для мудрости є тим, чим буква для науки (Без грамоти не здобудеш знань, а без знань не станеш мудрим)* [7, с. 183]; по відношенню до грошей: *Ліпше порожня кишеня, ніж голова (Ліпше кишеня без грошей, як голова без науки)* [6, с. 218]. Освіті народ дає високу оцінку: *Наука – то сила* [6, 218]. Необхідність знань для людини підкреслюють такі паремії: *Без науки так, як без рук* [7, с. 183]; *Наука в ліс не веде, а з лісу виводить* [7, с. 183]; *Наука не йде в ліс, але в мир* [6, с. 218].

Наступні прислів'я наголошують на тому, що освіта допомагає людині заробляти на життя, забезпечує його матеріальну складову: *Приложися до азбуки, будуть повні кишені й руки (Учися пильно, а будеш жити в достатках)* [6, с. 218]; *Наука хліба не просить, а дає* [7, с. 183].

Шляхом вербалізації протилежних асоціацій «наука – не мука», «наука – мука» у текстах народних прислів'їв та приказок реалізовується думка про суперечливість навчального процесу: з одного боку, освіта потрібна, вона не стане завадою в житті людини (*Наука не мука* [7, с. 183]); з іншого боку, здобуття знань вимагає великих зусиль, вони нікому легко не даються: *Нема науки без муки* [6, с. 218]. Цю тему розвивають інші висловлювання: *Науки ні вода не затопить, ні огонь не спалить* [7, с. 183]; *Науки ні вода не забере, ні огонь не спалить, ані злодій не вкраде* [6, 218]; *Наука не пиво, в рот не віллєш* [7, с. 182]. Набуті знання залишаються з людиною на ціле життя, і ніхто не зможе їх відібрати.

3. Учитися (вчитися), навчитися. Прислів'я та приказки цієї групи заохочують до отримання знань, пропонуючи різну мотивацію: щоб бути розумним (*Вчися від дурня, аби ти не був такий, як він* [6, с. 61]); щоб мати достатки (*Вчися азбуки, прийде хліб у руки* [6, с. 61]). За народною педагогікою, вчитися варто починати з самого дитинства, коли навчання дається легше, не витратити часу даремно: *Вчися змолоду, та не зазнаєш голоду (Найлегше учись молодим, то й ціле життя користатимеш з науки)* [6, 61]; *Чого Івась не навчиться, того Іван не зможе* [6, с. 62]; *Що змолоду навчишся, то на старість, як найдеш* [6, с. 213].

У текстах українських паремій із лексичним компонентом «вчитися / навчитися» зафіксовано висновки про складність процесу навчання: *Заки навчишся, то не раз накричишся* [6, с. 61]; *Доки не намучишся, доти й не навчишся* [6, с. 212]; про те, що знання можуть знадобитися за будь-яких життєвих обставин: *Грамоти вчиться – завжди пригодиться* [7, с. 73].

У повчальних прислів'ях та приказках зазначеної тематичної групи використовуються власні імена людей, які є знаковими для українців, наприклад, християнське ім'я Наум (14 грудня в народі – день пророка Наума; «в цей день наука в школі на ум піде» [13, с. 23]): *Казав Наум, бери на ум* [6, с. 217]; ім'я римського філософа Сенеки: *Навчав іще старий Сенека, від дурнів держися з далека* [6, с. 218]. Такі приклади доводять, що українці не обмежувалися знаннями народними, а й цікавилися філософськими вченнями. Крім того, у питанні освіти відчувається вплив релігійних вірувань українців у потойбіччя: *Навчися, що можеш тут, а решту тебе в небі навчуть* [6, с. 218].

Деякі прислів'я мають форму корисних порад щодо принципів здобування освіти, які не втрачають своєї актуальності й нині: вчитися треба постійно, протягом життя, використовуючи всі можливості, різні джерела знань: вчитися на чужих помилках, вчитися в дітей і навіть у ворогів: *З чужого злого, учися свого (З чужих блудів учися, щоб ти таких самих не робив і не терпів)* [6, с. 217]; *І від ворога можна чогось доброго навчитися* [6, 217]; *Хто не хоче спитатися, той не хоче навчитися (Коли самі не знаємо чогось, то запитаймося інших, щоб навчитись та знати)* [6, с. 218]; *Учися більше від дітей, як діти від тебе* [7, с. 275].

З усього розмаїття українських прислів'їв та приказок виокремлюються ті, що відповідають сучасним принципам навчання, засвідчуючи наступність українських освітніх традицій. Аналізуючи через призму сьогодення, можна говорити про тенденцію до їх поступового відновлення. Наприклад, деякі з них образно

висловлюють думку про необхідність навчання протягом життя: *Чоловік вчиться від коліски аж до гробової дошки* [6, с. 62]; *Чоловік учиться до смерті, та й дурним умирає (Як би чоловік не вчився, то всієї науки не навчиться)* [6, с. 62].

Актуально звучить прислів'я про те, що багатьох людей підштовхує до отримання освіти життєва необхідність: *Доти пес плавати не навчиться, поки вухами вода не налетиться* [6, с. 212] (людська риса характеру, лінь, уособлена в образі домашньої тварини – пса, що завжди був вірним супутником життя українця).

4. **Вчений, учений.** Більшість прислів'їв з лексичною одиницею *вчений* (учений) передають позитивне ставлення до освіченої людини, думки про те, що вона має можливість краще влаштуватися в житті: *Хто вчений, їсть хліб печений, а хто дурний, той їсть сирий* [6, с. 61]. Наші предки наголошували на тому, що незакінчена освіта – гірше, ніж її відсутність. Це значення в контексті актуалізується словом *недовчений*: *Вчений, а недовчений, гірше простака* [6, с. 61]. Ще одна назва на позначення не дуже розумної, лінькуватої людини – *не дуже вчений* – зумовлена поширеною раніше практикою карати учнів, які не підготувалися до заняття, лозиною: *Хоч і вчений, але не дуже, бо не битий (такий коментар у збірнику подано до приказки Вчений, а не товчений* [6, с. 61].

Про людину без досвіду, яка оволоділа теоретичними знаннями, але немає практики, у народі кажуть: *Вчений, а нетовчений* [6, с. 61]. В. Плав'юк ось як пояснює це прислів'я: *Вчився теорії, та практики не має* [6, с. 61]. Виходить, ще в давні часи українці наголошували на важливості практичної складової навчання, без якої користі від набутих теоретичних знань мало. І ті європейські принципи, які ми сьогодні намагаємося запозичити, не є для нас новими, вони, можна сказати, генетично закладені в нашій етнічній свідомості й потребують актуалізації та подальшого розвитку.

Краще досягають повчальної мети, на нашу думку, прислів'я та приказки, побудовані на контрасті, основою якого є протиставлення слів *учений* і *невчений* (або *неук*). Вони підкреслюють, що освіта дає людині можливість розуміти навколишній світ (*Вченому світ, а невченому тьма* [7, с. 73]); що освічені люди більше цінуються (*За одного вченого дають десять невчених* [7, с. 73]; *Учений іде, а неук слідом спотикається* [7, с. 274]), заохочуючи таким чином народ до навчання.

Отже, функціонування цілої низки похідних від слова *вчений* слів із заперечною часткою *не* (*невчений*, *не дуже вчений*, *недовчений*, *неук*) дозволяє висловити несхвальне ставлення українського народу до неосвіченої людини, наголосити на тих можливостях, які відкриваються перед людиною освіченою.

Аналізовані прислів'я та приказки часто мають виразне емоційне забарвлення, висловлюючи захоплення хліборобів новими можливостями науки: *Господи Боже, що то вчений може* [6, с. 61]. На противагу їм знаходимо й такі, що являють собою нарікання селян на нові порядки та інституції, до яких вони не можуть звикнути: *Через ті вчені, ходять люди, як кручені* [6, с. 61]. У наведеному контексті (такі приклади є поодинокими) слово *вчений* стає втіленням негативних рис суспільства, бюрократії тощо, а отже, відбиває споконвічну залежність розвитку освіти від суспільно-політичних процесів.

5. **Вчити, учити, навчити, навчати.** Прислів'я та приказки з виділеними дієсловами за значенням можна розподілити за такими групами:

- про користь навчання для учнів і вчителів: *Навчай інших – і сам навчишся* [7, с. 179];
- про необхідність вчити людину з дитинства: *Що мало не навчиш, то так, якби старому вкрав* [6, с. 62];
- про роль батьків у вихованні дитини: *Як не навчив батько, не навчить і дядько* [7, с. 179];
- про роль книги для людини: *Книга вчить, як на світі жити* [7, с. 73];
- про тяжке життя, бідність: *Навчить лихо з маком коржі їсти* [7, с. 179]; *Навчить біда попити, як нема чого ся вхопити* [7, с. 179]; *Навчить біда ворожити,*

як нема що в рот вложити [6, с. 16]; *Навчить біда попити, як нема що в рот ухопити* [6, с. 16];

– про народні методи навчання: *Вчи лінивого не молотом, а голодом (Голод скоріш приневолить лінивого до роботи, як фізична кара)* [6, с. 61];

– про даремність навчання людини, не здатної або не охочої до цього: *Вчи дурня розуму, а він тобі голову розвалить* [6, с. 61];

– про обдарованих учнів та задоволення вчителя (наставника) від їх навчання: *Гарно того вчити, хто хоче все знати* [7, с. 73].

За нашими спостереженнями, слова вчити, учити, навчити, навчати, входячи до складу народних прислів'їв та приказок, утворюють два типи конструкцій:

1) конструкцію «хто / що (ім. Н. в.) + навчить, навчає». Функцію елемента «хто / що» можуть виконувати іменники – як назви істот, так і неістот: *батьки, книга, лихо, біда*. В етнокультурному контексті вони сприймаються як образні номінації педагогів (і це не обов'язково людина);

2) конструкцію «вчити, навчити + кого (ім., займ. О. в.)». Дієслова *вчити, навчити*, сполучаючись з іменниками, субстантивованими іменниками та займенниками у формі орудного відмінка (*дурня, лінивого, малого, інших; того, хто все хоче знати*), репрезентують суб'єктів навчання, учнів, характеризуючи їх з різних боків – вік, ступінь розумових здібностей, старанність тощо.

6. **Учитель.** Про незамінну роль учителя, шанобливе ставлення українців до нього повідомляють такі приклади: *Один учитель ліпше, як дві книжки (Він годен пояснити усе, що ученик не розуміє)* [6, с. 338]; *Шануй учителя, як родителя (Поважай учителя, як рідного батька, бо він тебе розуму навчить та в люди виведе)* [6, с. 338].

7. **Школа.** У межах аналізованої збірки нами був зафіксований єдиний випадок використання приказки зі словом школа, яка своїм змістом нагадує про скрутне становище учнів і самого навчального закладу: *В нашій школі дітки й стіни голі (Бідна школа і бідні учні)* [7, с. 290].

8. **Грамота.** За «Словником української мови», слово *грамота* означає «уміння читати і писати; освіта» [14, с. 155]. Саме це значення воно реалізує у прислів'ях про роль знання в житті людини: *Грамоти вчиться – завжди пригодиться* [7, с. 73]; *Грамоти учитися – може пригодиться* [7, с. 87].

У поданій нижче таблиці представлено кількісні показники функціонування різних тематичних груп українських народних прислів'їв та приказок освітньої тематики.

Таблиця 1 - Функціонування українських народних прислів'їв та приказок освітньої тематики

Номер за пор.	Тематична група	Кількість	Відсоткове відношення
1	Знання, знати	41	33 %
2	Наука	29	23 %
3	Учитися, навчитися	22	18 %
4	Вчений, учений	14	11 %
5	Вчити, учити, навчити, навчати	14	11 %
6	Учитель	2	2 %
7	Школа	1	1 %
8	Грамота	1	1 %

Усі проаналізовані українські народні прислів'я та приказки освітньої тематики доводять, що в українців здавна був потяг до знань, вони чітко усвідомлювали необхідність навчання. Освіта (наука) сприймалася ними як головний чинник розвитку особистості.

За результатами здійсненого аналізу, концептосфера освіти в текстах народних паремій експлікується головним чином словами *знання, знати, наука, учитися, навчитися, вчений, учений, вчити, учити, навчити, навчати, учитель, школа, грамота*, які реалізують давні світоглядні ідеї нашого народу. Кількісну перевагу мають паремії з ключовими словами *знання, знати, наука, учитися, навчитися*. При цьому варто розрізняти схожі форми *учитися* і *учити, навчатися* і *навчати*: дієслова з постфіксом *-ся* (*учитися, навчитися*) означають процес перш за все самостійного здобування знань людиною («учити себе», «навчати себе»). Той факт, що вони превалюють над формами без *-ся* (які також означають навчальний процес, проте спрямований на іншу людину, а не на себе), дозволяє говорити про важливу роль *самостійного* навчання в українській освітній традиції, до якої ми повертаємося сьогодні. Незначну кількість паремій зі словами *учитель, школа* пов'язуємо з тим, що наш народ надавав великого значення передусім навчанню й вихованню в родині, через працю; важливою в цьому процесі завжди була наступність поколінь, адже отримання освіти через школу чи вчителя було доступним не для всіх. До того ж, матеріальне забезпечення українських шкіл у різні часи було бідним, шкільна освіта була доступною не для всіх, що яскраво віддзеркалюють народні тексти.

Таким чином, тексти українських народних прислів'їв та приказок влучно й образно репрезентують етнічну специфіку концептосфери освіти в мовній свідомості українського народу. Подальші дослідження в цьому напрямку можуть бути спрямовані на вивчення історії становлення й розвитку концептосфери освіти крізь призму сучасної наукової картини світу.

ETHNIC PECULIARITIES OF THE CONCEPTUAL SPHERE OF EDUCATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE CONSCIOUSNESS (based on Ukrainian folk proverbs)

*Irina Serebrianska, PhD in Philology, associate professor
Sumy State University,
2, Rimsky-Korsakov str., Sumy, 40007, Ukraine
E-mail: serebryanska@ukr.net*

The article deals with language representation of educational ideas and traditions of Ukrainian people in the texts of proverbs. The ancient interpretation of the words science and education are determined here. There is the author's thematic classification of proverbs with the words, meaning educational phenomena, processes and actions as their structural elements. Statistics on the functioning of various thematic groups of Ukrainian proverbs about education has been also prepared.

The research proves that the Ukrainian people have always had thirst for knowledge, a clear understanding of the necessity of studying, the perception of education as the main factor of the development of individual and society as a whole. The analyzed texts stress the importance of family education, self-studying and practical training, which today are extremely relevant and supposed as European principles. The principles of studying discovered due to the linguistic analysis of the texts are genetically embedded in the Ukrainian ethnic consciousness. They need actualization and further development.

Key words: *concept, word, education, science, language consciousness, proverbs.*

ЭТНОСПЕЦИФИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ КОНЦЕПТОСФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ (на материале украинских народных пословиц и поговорок)

*И. Н. Серебрянская, канд. филол. наук, доцент
Сумский государственный университет,
ул. Римского-Корсакова, 2, м. Сумы, 4007, Украина
E-mail: serebryanska@ukr.net*

Статья посвящена вопросу языковой репрезентации образовательных представлений и традиций украинского народа в текстах пословиц и поговорок. Определены древние толкования слов наука и образование. Представлена разработанная автором тематическая классификация народных паремий, структурными элементами которых выступают слова, обозначающие образовательные явления, процессы, действия. Подготовлены статистические данные о функционировании различных тематических групп украинских народных пословиц и поговорок об образовании.

Исследование доказывает, что для украинского народа издавна была присуща тяга к знаниям, четкое осознание необходимости обучения, восприятия образования как главного фактора развития конкретной

личности и общества в целом. В анализированных текстах подчеркивается важность семейного воспитания, самостоятельного обучения, практической составляющей обучения, которые сегодня приобретают чрезвычайную актуальность и исповедуются как европейские принципы. Выявленные в результате лингвистического анализа паремийных текстов принципы обучения генетически заложены в украинском этническом сознании и требуют актуализации и дальнейшего развития.

Ключевые слова: концепт, слово, образование, наука, языковое сознание, пословицы и поговорки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гапченко О. Мовна свідомість людини як об'єкт лінгвістичних досліджень / О. Гапченко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2011. – Вип. 22. – С. 31–34.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Серебрянська І. М. Формування українського поняттєво-термінологічного апарату вищої освіти в умовах модернізації національної вищої школи / І. М. Серебрянська // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – Вип. 18. – Т. III (178). – С. 334–338.
4. Серебрянська І. М. Термін *вища освіта* та його структурно-семантичний потенціал / І. М. Серебрянська // Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 46/2. – К., 2016. – С. 149–155.
5. Серебрянська І. М. Мовна репрезентація освітньої проблематики в текстах студентського інтернет-журналу / І. М. Серебрянська // Філологічні трактати, 2016. – Т. 8, № 4. – С. 51–56.
6. Приповідки або українсько-народна філософія / Зібрав та видав В. С. Плав'юк [Електронний ресурс]. – Едмонтон, Альберта, 1946. – 355 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/folklor/7784-plavyuk-v-p>.
7. Українські приповідки / Зібрав В. С. Плав'юк [Електронний ресурс]. – Т. II. – Едмонтон : Катедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків, Альбертський університет, Асоціація українських піонерів Альберти. – 1996. – 297 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/folklor/7784-plavyuk-v-p>.
8. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : У 2 тт. / Укл. : Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова та ін. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 2 – 592 с.
9. Грінченко Б. Словарь української мови : У 4 т. [упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко] / Б. Грінченко. – Т. 2. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1958. – 573 с.
10. Етимологічний словник української мови : У 7 т. / Редкол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – Т. IV. – К. : Наук. думка. – 2003. – 656 с.
11. Українська загальна енциклопедія : книга знання : В 3-х т. – Т. 2 / Під гол. ред. І. Раковського. – Львів, Станіславів, Коломия : Рідна школа, Б. р. – 1930–1933. – 694 с.
12. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови [2-е вид., доп. й опрац.] / С. Караванський. – К. : Українська книга, 2000. – 480 с.
13. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – С. 23.
14. Словник української мови : в 11 т. / [редкол. : І. К. Білодід та ін.]; Акад. наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – С. 155.

LIST OF REFERENCES

1. Hapchenko, O. (2011) Human language consciousness as an object of linguistic research, *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu im. T. Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*, Kyiv, n. 22, pp. 31–34.
2. Zhaivoronok, V. V. (2006) *Signs of Ukrainian ethnic culture: Dictionary and Directory*, Kyiv, 703 p.
3. Serebrianska I. M. (2015) Formation of Ukrainian conceptual and terminology apparatus of higher education in the modernization of national higher school, *Mova i kultura*, Kyiv, vol. III (178), pp. 334–338.
4. Serebrianska, I. M. (2016) The term *higher education* and its structural and semantic potential, *Ukrainske movoznavstvo. Mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk*, Kyiv, n. 46/2, pp. 149–155.
5. Serebrianska, I. M. (2016) Language representation of educational issues in the texts of student online magazine, *Filolohichni traktaty*, vol. 8, n. 4, pp. 51–56.
6. Plaviuk, V. S. (ed.) (1946) *Proverbs or folk-Ukrainian philosophy*, Edmonton, Alberta, 355 p.
7. Plaviuk, V. S. (ed.) (1996) *Ukrainian proverbs*, Edmonton, vol. II, 297 p.
8. Hrynchyshyn D. H., Yedlinska U. Ya., Karpova V. L. and others (eds.) (1978) *Dictionary of the old Ukrainian language XI–XV centuries*, Kyiv, vol. 2, 592 p.
9. Grinchenko, B., 1958, *Dictionary of the Ukrainian language*, Vol. 2, Kyiv, 573 p.
10. Melnychuk, O. S. (ed.), 2003, *Etymological dictionary of the Ukrainian language*, Kyiv, vol. IV, 656 p.
11. Rakovsky, I. (ed.), 1930–1933, *Ukrainian general encyclopedia: book of knowledge*, Lviv, Stanislaviv, Kolomyia, vol. 2, 694 p.
12. Karavansky, S. (2000) *Practical dictionary of the Ukrainian language synonyms*, Kyiv, 480 p.
13. Voropay, O. (1993) *Customs of our people*, Kyiv, p. 23.
14. Bilodid, K. and others, 1971, *Dictionary of the Ukrainian language*, Kyiv, vol. 2, pp. 155.

Надійшла до редакції 12 січня 2017 р.